

ՍԱՄԿԵԼ ԴԻԼԲԱՆԴՅԱՆ

ՔՐԵԱՂԱՏԱԿԱՐԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԱՆՁԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԲԱՂԿԱՑՈՒՑԻՉ ՏԱՐԻ

Ժողովրդավարական պետությունում միայն իրավունքների ու ազատությունների հռչակումը քիչ է: Իրավունքներն ու ազատությունները հռչակվում են նաև ավտորիտար պետություններում: Այսպես, խորհրդային սահմանադրություններում հռչակվում էին զգալի թվով իրավունքներ ու ազատություններ: Սակայն ավտորիտար պետությունների առանձնահատկությունն այն է, որ բացակայում են այդ իրավունքների ու ազատությունների իրացման մեխանիզմները: Ի տարբերություն ավտորիտար պետությունների՝ ժողովրդավարական պետություններում իրավունքներն ու ազատությունները երաշխավորվում են: Բացի այդ, ՀՀ գործող օրենսդրությունում նախատեսված են իրավունքների ու ազատությունների իրացման մեխանիզմներ: Այսպես, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 3-րդ հոդվածը ճանաչվում է նրանում ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների ուղիղ գործողությունը: Նշված հոդվածում ուղղակիորեն սահմանված է. «Պետությունն ապահովում է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին ու նորմերին համապատասխան»: Հենց միայն դրանից ելնելով հարկ է ընդունել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պետական պաշտպանությունը երաշխավորվում է: Սակայն միայն դա չէ, որ հաստատում է այն դրույթի ճշմարտացիությունը, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ոչ միայն հռչակում է, այլև երաշխավորում է քաղաքացիների իրավունքների ու ազատությունների գործողությունը: Քրեական դատավարության առնչությամբ հարկ է նշել, որ «քրեական դատավարությունը միանգամայն արդարացիորեն դիտվում է որպես անձի իրավունքների ու ազատությունների նկատմամբ տարբեր տեսակի ոտնձգություններից, ոչ միայն հանցագործություններից, այլ նաև պետական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց ապօրինի գործողություններից ու անօրինական և չհիմնավորված որոշումներից

պաշտպանության միջոց քրեական գործերի վարույթի ընթացքում»¹: Եվ դա լիովին համապատասխանում է ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասին, որում սահմանված է. «Քրեական դատավարությունն իրականացվում է՝ ապահովելու համար

1) անձի, հասարակության և պետության պաշտպանությունը հանցագործությունից.

2) անձի և հասարակության պաշտպանությունը պետական իշխանության ինքնիրավ գործողություններից և չարաշահումներից կապված իրական կամ ենթադրվող հանցավոր արարքի հետ»: Այսինքն՝ քրեական դատավարությունն ինքնին անձի իրավունքների ու ազատությունների երաշխիք է: Սակայն դա արդարացի է միայն ժողովրդավարական պետության և ժողովրդավարական քրեական դատավարության առնչությամբ, որոնց բնորոշ չէ օրենքի և գործնականում դրա կիրառման միջև անհամապատասխանությունը:

Ժողովրդավարական պետության և դրան համահունչ ժողովրդավարական քրեական դատավարության համար իրավունքներին ու ազատություններին առնչվող ամենահրատապ խնդիրներից մեկը դրանց երաշխավորման հիմնախնդիրն է: Ընդ որում, հարկ է զանազանել արդարադատության դատավարական երաշխիքներն ու անձի իրավունքների ու ազատությունների դատավարական երաշխիքները քրեական դատավարության մեջ: Երբեմն այդ երաշխիքները նույնացվել են: Այսպես, Ս. Ա. Չելցովը կարծում էր, որ արդարադատության երաշխիքները ներառում են անձի իրավունքների երաշխիքները²: Կարծում ենք, որ, այնուամենայնիվ, այդպիսի նույնամանություն չի կարող լինել: Զե՞ որ անհրաժեշտ է մշել, որ հենց քրեական դատավարության մեջ առկա են ոչ միայն անձի իրավունքների ու ազատությունների իրացման մեխանիզմներ, այլև դրանք սահմանափակող միջոցներ, որոնք նույնպես արդարադատության դատավարական երաշխիքներ են: Մասնավորապես, խափանման բոլոր միջոցներն ուղղված են անձի իրավունքների ու ազատությունների եական սահմանափակմանը: Այդուհանդերձ, այդ միջոցները կոչված են երաշխավորելու արդարադատության իրականացումը: Այսպես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 134 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Խափանման միջոցները հարկադրանքի միջոցներ են, որոնք կիրառվում են կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ քրեական գործով վարույթի ընթացքում նրանց ոչ պատշաճ վարքագիծը կան-

¹ Ств Евлоев Р.М. Процессуальные гарантии защиты прав и законных интересов лиц, потерпевших от преступлений (стадия предварительного расследования). Дисс. канд. юрид. наук. – СПб., 2005. – т9 19.

² Ств Советский уголовный процесс / Под ред. Чельцова М.А. – М., 1969. – т9 19.

խելու և դատավճռի կատարումն ապահովելու նպատակով»։ Այս նորմը ցույց է տալիս, որ մեղադրյալի իրավունքների սահմանափակումը կոչված է ապահովելու անհրաժեշտ պայմաններ՝ արդարադատության իրականացման համար։ Այդ առումով արդարացի է այն դիտարկումը, թե «քրեադատավարական ձևի և արդարադատության ժողովրդավարական սկզբունքների հետ մեկտեղ որպես դատավարական երաշխիքներ են հանդես գալիս և՛ դատավարական հարկադրանքի համակարգը, և՛ դատավարական սանկցիաները, և՛ դատավարական գործողությունների օրինականության նկատմամբ վերահսկողության կարգը»³։ Հետևաբար դժվար է համաձայնվել իրավաբանական գրականության մեջ հնչած այն կարծիքի հետ, թե «... քրեական դատավարությունում այն ամենը, ինչ ծառայում է դատավարության խնդիրների ապահովմանը, մասնաժողովում է անձի իրավունքների ապահովմանը»⁴։ Այս կարծիքին համամիտ լինել կարելի է միայն մեծ վերապահումների դեպքում։ Այսինքն, եթե նկատի ունենանք, որ իրավունքների նորմատիվային սահմանափակումը, օրինակ, խափանման միջոց ընտրելիս, երաշխավորում է մեղադրյալի պաշտպանությունը իրավապահպան մարմինների կամայականություններից, ապա այդ դեպքում, իրոք, իրավունքի նորմը, որը կարգավորում է այդ սահմանափակումը՝ կարգ սահմանելով և միջոցը որոշելով, խոչընդոտում է խախտմանը, որը կարող է լինել ինչպես իրավունքների ավելի մեծ չափով սահմանափակումը, այնպես էլ իրավապահպան մարմինների պաշտոնատար անձանց կողմից կամայականությունների դրսևորումը։ Սակայն այսօրինակ դատողությունները կարող են արդարացնել նույնիսկ ամենառեպրեսիվ բնույթի քրեադատավարական օրենսդրությունը՝ ընդ որում չարտացոլելով դրա էությունն ու գործող քրեական դատավարության իրական վիճակը։

Արդարադատության դատավարական երաշխիքների հասկացությունն ավելի լայն է, քան անձի դատավարական իրավունքների ու ազատությունների հասկացությունը։ Ս. Ս. Ստրոգովիչը դատավարական երաշխիքներ ասելով մասնավորապես նկատի էր ունենում. «Դատավարական օրենքով սահմանված միջոցները, որոնք ապահովում են յուրաքանչյուր քրեական գործով սոցիալիստական արդարադատության խնդիրների ճիշտ իրականացումը»⁵։ Ներկայումս դատավարական երաշխիքները դիտվում են որպես «քրեադատավարա-

³ Стен Курс советского уголовного процесса: Общая часть. — М.: Юрид. лит., 1989, — էջ 215:

⁴ Стен Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокарев Л.Д. Очерк развития науки советского уголовного процесса. — Воронеж, 1980, — էջ 58:

⁵ Стен Строгович М.С. Курс Советского уголовного процесса. Том I: Основные положения науки Советского уголовного процесса. — М.: Издательство «Наука», 1968, — էջ 56:

կան օրենսդրությամբ սահմանված իրավական միջոցների ամբողջություն, որը կիրառվում է քրեական դատավարությունում՝ դրա նպատակներին հասնելու համար»⁶:

Անձի իրավունքների քրեադատավարական երաշխիքները առանձնահատուկ նշանակություն ունեն քրեական դատավարության համար: Ս. Ս. Ստրոգովիչը գրել է. «... Դատավարական երաշխիքները օրենքով սահմանված այն միջոցներն են, որոնցով պաշտպանվում և ապահովվում են քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը»⁷: Այսինքն՝ «անձի իրավունքների դատավարական երաշխիքները այն միջոցներն են, որոնք ապահովում են այդ իրավունքների փաստացի իրացումը»⁸: Երաշխիքների այս տեսակը դիտվում է որպես քրեադատավարական երաշխիքների մի մասը, ընդ որում՝ նշանակալից մասը: Անձի իրավունքների քրեադատական երաշխիքների արդյունավետությամբ է որոշվում կոնկրետ պետության քրեական դատավարության ժողովրդավարության աստիճանը: Որքան ավելի արդյունավետորեն են ապահովվում անձի իրավունքներն ու ազատությունները կոնկրետ պետության քրեական դատավարությունում, այնքան ավելի ժողովրդավարական կարելի է համարել այն: Երաշխիքների նշանակությունն այն է, որ դրանք որոշում են անձի՝ օրենքով ամրագրված իրավունքների ու ազատությունների իրական լինելը:

Անձի իրավունքների ու ազատությունների քրեադատավարական երաշխիքներին իրավաբանական գրականության մեջ զգալի տեղ է հատկացվել⁹:

⁶ Ств Уголовный процесс Российской Федерации / отв. ред. проф. А.П. Кругликов, – М.: Проспект, 2009, – էջ 21:

⁷ Ств Строгович М.С. Курс Советского уголовного процесса. Том I. Основные положения науки Советского уголовного процесса, – М.: Издательство «Наука», 1968, – էջ 56:

⁸ Ств Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / Отв. ред. П.А. Лупинская, – М.: Юрист, 2004, – էջ 53:

⁹ Ств См.: Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель, содержание). Предмет, цель, содержание / – М.: Юрид. лит., 1973, – 200 էջ, Куцова Э.Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе, – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972, – 114 էջ, Калинин Н.И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук – М., 2001, – 55 էջ, Добровольская Т.Н. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе // Советское государство и право, – М.: Наука, 1958, № 9, – էջ 92-96, Корсукова К.Н. Гарантии прав личности в уголовном процессе // Сборник научных работ студентов, – М.: Изд-во ИНЭП, 2001, Вып. 5, – էջ 118-125, Карякин Е.А. К вопросу о гарантиях, обеспечивающих защиту прав личности в состязательном уголовном процессе // Уголовное судопроизводство, – М.: Юрист, 2005, № 1, – էջ 33-36, Գլբրանդյան Ս.Ս. Տնօրդի իրավունքների և օրինական շահերի ապահովումը քրեական դատավարությունում, Երևան, Տիգրան Մեծ, 1998, 148 էջ, Ղազիբյան Գ.Ս. Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Եր., Երևանի համալս. իրաւ., 2001, 432 էջ, Ղուկասյան Դ.Դ. Պաշտպանի

Դա վկայում է քրեական դատավարության տեսության ու պրակտիկայի համար հիմնախնդրի լրջության մասին: Ընդ որում, այդպիսիք համարվել են և իրավական նորմերը¹⁰, և քրեական դատավարության սկզբունքները¹¹, և դատավարական ձևը¹², և նույնիսկ քրեական դատավարության բովանդակությունը¹³: Կարծում ենք՝ թվարկված բոլոր տեսակետները որոշ չափով ծնարկոտ են: Իրոք, անձին որոշակի իրավունքով օժտելու համար այդ իրավունքը պետք է ամրագրել օրենքում: Իրավունքները ապահովելու համար անհրաժեշտ է, որպեսզի դրանք ապահովելու պահանջները դառնան սկզբունք: Դատավարության ձևը, այսինքն՝ կարգը, երաշխավորում է պետության ու նրա պաշտոնատար անձանց կամայականություններից պաշտպանությունը, և դրանով իսկ ապահովում անձի իրավունքներն ու ազատությունները քրեական դատավարությունում: Պատահական չէ, որ 1793 թ. Մարդու և քաղաքացու ֆրանսիական հռչակագրի 11 հոդվածում սահմանվում է. «Որևէ անձի դեմ ուղղված ցանկացած գործողություն օրենքով չսահմանված դեպքերում և դրա կողմից չնախատեսված ձևերով, կամայականության և բռնության դրսևորում է»: Եվ անշուշտ, քրեական դատավարության բովանդակությունը ևս երաշխավորում է քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները: Անձի իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունն ապահովող դատավարական ձևերի այդ բազմազանությունը քրեական դատավարությունում սպառնիչ չէ: Այդ ձևերի բազմազանության մեջ է կոնկրետ պետության քրեադատավարական օրենսդրությամբ հռչակված անձի իրավունքների ու ազատությունների իրական լինելը:

Ընդ որում, կոնկրետ պետության քրեական դատավարության մեջ անձի իրավունքների ու ազատությունների ապահովման արդյունավետությունը կախված է նրա կողմից ձևավորված վերոնշյալ երաշխիքների ձևերի համակարգից: Այսինքն՝ չի կարելի ակնկալել անձի իրավունքների ու ազատությունների ապահովման արդյունավետություն, եթե դատավարական երաշխիքների վերոնշյալ ձևերը դրանց պարզ հանրագումարն են՝ առանց ներքին կապերի: Միայն այն դեպքում, երբ դրանք համակարգ են ստեղծում, կարելի է դրանցից ակնկա-

դատավարական վիճակը նախնական քննության փուլում: - Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2001թ., - 198 էջ և ուրիշներ:

¹⁰ Ст. Цылкин А. Л. Право на защиту в советском уголовном процессе. - Саратов, 1959, - էջ 21-22:

¹¹ Ст. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. - М., 1956, - էջ 203:

¹² Ст. Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности. - М., 1961, - էջ 3:

¹³ Ст. Кондратов П. Е. Гарантии интересов обвиняемого, как фактор, определяющий формирование и осуществление советской уголовной политики // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном процессе. - Ярославль, 1981, - էջ 65:

լել բարձր արդյունավետություն: Ուստի վերը թվարկված բոլոր երաշխիքները նշանակություն ունեն անձի իրավունքների ու ազատությունների ապահովման համար, եթե դրանք փոխադարձաբար համաձայնեցվում են:

Անձի իրավունքներն ու ազատությունները քրեական դատավարությունում ապահովվում են քրեադատավարական օրենսդրությամբ սահմանված մի շարք մեխանիզմներով: Այսպես, քննիչի կամ այլ պաշտոնատար անձանց ապօրինի որոշման կամ գործողության դեպքում նախատեսված է միջնորդությունների ու բողոքարկման ընթացակարգ: Մասնավորապես, ՀՀ քր. դատ. օր.-ի 98 հոդվածի 4-րդ մասում ասվում է. «Պաշտպանության միջոց ձեռնարկելու մասին պաշտպանվող անձի դիմումը քրեական վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից քննարկվում է անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան դա ստանալու պահից 24 ժամվա ընթացքում: Կայացված որոշման մասին անմիջապես հայտնվում է դիմողին և նրան է ուղարկվում համապատասխան որոշման պատճենը»: Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձինք հնարավորություն ունեն միջնորդությունների ու պահանջների միջոցով իրացնել իրենց իրավունքները: Վերոնշյալ նորմից երևում է, որ պահանջի միջոցով ապահովվում է պաշտպանվելու իրավունքը:

Քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքների ու ազատությունների ապահովման մեկ այլ արդյունավետ մեխանիզմ է մինչդատական վարույթի նկատմամբ դատական վերահսկողությունը: Դրա վերաբերյալ նորմերն ամրագրված են ՀՀ քր. դատ. օր.-ի գլուխ 39-ում: Ըստ ՀՀ քր. դատ. օր.-ի հոդված 278-ի մաս 2-ի՝ «Դատարանը, սույն օրենսգրքով սահմանված դեպքերում և կարգով, քննում է հետաքննության մարմինների, քննիչի, դատախազի և օպերատիվ-հետախուզական գործունեություն իրականացնող մարմինների որոշումների և գործողությունների օրինականության վերաբերյալ բողոքները»: Այդ մեխանիզմի գործողության շնորհիվ հնարավոր է դառնում բացահայտել, ապա նաև վերացնել իրավունքների ու ազատությունների քրեական դատավարությունում տեղ գտած խախտումները: Բացի այդ, նշյալ մեխանիզմը իրավապահական մարմինների որոշ պաշտոնատար անձանց հնարավոր կամայականությունները կանխելու լավագույն միջոց է:

Քրեական դատավարությունում փուլերի առկայությունը ևս քրեական դատավարությանը մասնակցող անձանց իրավունքների ու ազատությունների ապահովման բազմաթիվ երաշխիքներից մեկն է: Չէ՞ որ յուրաքանչյուր հաջորդ փուլը նպաստում է նախորդի ընթացքում թույլ տրված սխալների ու չարաշահումների բացահայտմանը: Ընդ որում, փուլերից յուրաքանչյուրում թույլ տրված սխալների ու չարաշահումների բացահայտման գործին ակտիվորեն

մասնակցելու հնարավորություն ունի այն անձը, որի իրավունքներն ու ազատությունները խախտվել են:

Բոլոր երաշխիքները կարելի է դասակարգել կախված այն բանից, թե ինչ քանակի իրավունքներ և ազատություններ են դրանք ապահովում: Այդ առումով որոշ երաշխիքներ անհրաժեշտ են քրեական դատավարությունում անձի բոլոր իրավունքների ու ազատությունների ապահովման համար, մյուսները՝ միայն մի քանիսի: Այսպես, քրեական դատավարությունը, որպես օրենքով սահմանված որոշակի ընթացակարգ, փուլերի իր համակարգով, քրեական դատավարությունում անձի բոլոր իրավունքների ու ազատությունների ապահովման երաշխիքն է: Նույնը վերաբերում է նաև դատական վերահսկողությանը, ինչպես նաև մի ամբողջ շարք այլ մեխանիզմների: Մինևույն ժամանակ, գոյություն ունեն նաև միայն առանձին, որոշակի իրավունքների ու ազատությունների ապահովման երաշխիքներ: Մասնավորապես, առանձնացվում են քրեական դատավարությանը մասնակցող տարբեր անձանց իրավունքների ու ազատությունների ապահովման երաշխիքները: Ընդ որում, բոլոր այդ երաշխիքները էականորեն տարբերվում են իրարից, որը պայմանավորված է նշյալ անձանց իրավական վիճակի առանձնահատկություններով:

Երաշխիքների նշանակությունն այն է, որ դրանք իրողություն են դարձնում քրեական դատավարության ընթացքում անձի իրավունքներն ու ազատությունները, որոնք ամրագրված են օրենքում, ինչպես նաև պայմաններ են ստեղծում քրեական դատավարության մասնակիցների համար՝ իրացնելու իրենց օրինական շահերը: